

УДК 376.42

FEATURES OF THE ACQUISITION OF HISTORICAL MATERIAL BY CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ІСТОРИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Kosenko Y.M. / Косенко Ю.М.*s.p.s., as. prof. / к.п.н., доц.*

ORCID: 0000-0003-2723-2031

*Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko,
Sumy, Romenska, 87, 40000**Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, вул. Роменська, 87, 40000*

Анотація. У статті розкрито особливості засвоєння історичного матеріалу учнями з інтелектуальними порушеннями та висвітлено вплив чуттєвого й раціонального пізнання на формування історичних уявлень. Автором здійснено аналіз проблеми фрагментарності мислення, зміщення уявлень, механічного запам'ятовування та формування помилкових стереотипів у сприйнятті історичних понять дітьми зазначеної категорії. Розкрито методичні підходи, які сприяють корекції цих порушень, а саме, використання наочності, сенсорних відчуттів, дозування навчального матеріалу, опора на власний досвід тощо. Наголошено на тому, що ефективне навчання історії можливе за умови поєднання практичної діяльності, дозованого подання інформації, систематизації й узагальнення знань та корекції помилкових уявлень. Автор робить висновок, що цілеспрямоване використання чуттєвого пізнання, різноманітних методів навчання та регулярне повторення матеріалу дозволяє школярам з інтелектуальними порушеннями краще усвідомлювати історичні події та формувати цілісні історичні уявлення.

Ключові слова: спеціальна освіта, інклюзивне навчання, діти з особливими освітніми потребами, учні з інтелектуальними порушеннями, історичний матеріал.

Вступ.

Вивчення історії в школі має не лише освітнє, а й важливе виховне значення, адже воно допомагає учням осмислити минуле свого народу, формує національну ідентичність, розвиває ціннісні орієнтири, громадянську позицію та відповідальність за майбутнє країни. Історія як навчальний предмет навчає аналізувати суспільні процеси, встановлювати зв'язки між подіями, бачити закономірності розвитку людства й робити висновки для сучасності. Вона виховує повагу до культурної спадщини, формує почуття належності до своєї держави, сприяє розвитку критичного мислення.

Однак для дітей з інтелектуальними порушеннями процес засвоєння історичних знань є особливо складним. Це пов'язано з тим, що навчальний

матеріал з історії вимагає поєднання абстрактного мислення, уміння працювати з узагальненими поняттями, розуміння причинно-наслідкових зв'язків, орієнтування в часі та просторі. Такі завдання становлять значні труднощі для учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, адже їх пізнавальна діяльність характеризується уповільненістю, недостатньою гнучкістю мислення, труднощами в запам'ятовуванні та відтворенні інформації. Крім того, у них часто спостерігається низький рівень розвитку мовлення, що ускладнює формулювання власних суджень та опрацювання історичних текстів.

Проблемі підвищення ефективності навчання історії учнів з інтелектуальними порушеннями присвячені праці багатьох дослідників. Зокрема, М. Арнольдов розглядав питання організації самостійної роботи на уроках історії, А. Капустін – формування вмінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями, В. Лапшин – використання дидактичних ігор у навчальному процесі, К. Муратова – значення краєзнавчого компонента при вивченні минулого, а Г. Плешканівська – використання усної народної творчості на уроках історії. Труднощі у формуванні історичних знань у цієї категорії школярів висвітлено в роботах І. Бгажнікової, В. Бондаря, О. Зоріної, І. Єременка, А. Капустіна, Ю. Кузнецова, В. Лапшина, Н. Лур'є, Г. Плешканівської, В. Синьова, І. Фінкільштейна, Ж. Шиф та інших. Не зважаючи на науковий інтерес дослідників до проблем навчання історії дітей з інтелектуальними порушеннями, ми змушені констатувати недостатнє висвітлення проблеми специфіки засвоєння історичного матеріалу дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Основний текст.

Пізнання людиною об'єктивної реальності відбувається на двох якісно різних, хоча й взаємопов'язаних рівнях – чуттєвому та раціональному.

За даними М. Матвєєвої, В. Синьова та О. Хохліної, школярі з інтелектуальними порушеннями схильні до чуттєвого пізнання. Без чуттєвого рівня (перцептивного досвіду) не можливе формування теоретичних знань, але саме чуттєве пізнання не забезпечує отримання цих знань (адже побачити річ, ще

не означає пізнати або зрозуміти її). Чуттєве пізнання є фіксацією окремих властивостей та ознак речей органами чуття людини: зором, слухом, смаком, нюхом, дотиком [6].

Пояснюючи навчальний матеріал з історії, вчитель повинен максимально використовувати сенсорику дітей із порушеннями інтелекту. Якщо є можливість застосувати наочність чи переглянути уривок документального/художнього фільму необхідно обов'язково використовувати їх у поєднанні з вербальним поясненням; якщо є можливість застосувати тактильні відчуття, необхідно обов'язково використовувати їх (наприклад, під час екскурсії до краєзнавчого чи шкільного музею надати можливість дітям потримати в руках серп, ядро, давні книги, листи, доторкнутися до скрині, люльки-колиски тощо); якщо є можливість прослухати аудіозапис виступу історичного діяча, виконання фольклорного твору певного періоду, свідчень свідків важливих історичних подій, необхідно обов'язково використовувати їх.

Навіть такі відчуття, як смак і нюх можна використати з метою засвоєння історичного матеріалу (наприклад, при приготуванні традиційних козацьких страв на нетрадиційних уроках або в позаурочний час).

Н. Гіренко, Ю. Гришин і В. Липа наголошують на тому, що від гостроти і сили зазначених відчуттів залежить правильність сприйняття школярами нової історичної інформації. Вчителю потрібно чітко, конкретно, з використанням зрозумілих слів і без зайвої інформації викладати історичний матеріал. Важливо пам'ятати, що провідним джерелом пізнання минулого для дітей є слово вчителя [1].

Використовуючи опору на чуттєве пізнання, вчителю необхідно співставляти безпосередньо сприйняте з власним досвідом дітей або знаннями, які вони отримали на попередніх уроках. Варто пам'ятати, що уявлення в школярів бідніші за безпосереднє сприймання, тому без опори на наочність вже відомі учням образи (хати, землянки, поселення, села) втрачають свої індивідуальні риси. Необхідно застосовувати різноманітну наочність, варіювати завдання з її опрацювання [5].

У навчанні дітей з інтелектуальними порушеннями, опертя на зорові образи повинно бути провідним, як при поясненні нового матеріалу, так і при його закріпленні, повторенні, систематизації та застосуванні.

Однією із особливостей засвоєння історичного матеріалу учнями з інтелектуальними порушеннями є фрагментарність засвоєння історичного матеріалу. Під фрагментарністю ми розуміємо розрізнені між собою набори образів, фактів, що чергуються без будь-якої логіки й структури та не мають завершеності осмислення в дійсності.

У результаті ураження ділянок кори головного мозку і недостатнього розвитку здатності вибірково черпати інформацію з навколишнього світу, учні з інтелектуальними порушеннями навіть у старших класах з труднощами здійснюють мисленнєві операції, які потребують елементарного аналізу та узагальнення (розчленування того, що відомо, на окремі схожі явища, виділення групи фактів за однією конкретною ознакою) [3].

Для деяких школярів з інтелектуальними порушеннями навіть обмежений обсяг історичної інформації може бути завеликим, і їм складно усвідомити та зрозуміти зв'язки між історичними подіями та явищами, що свідчить про фрагментарне мислення.

Поява фрагментарного мислення у дітей із порушеннями інтелекту – це своєрідна відповідь на збільшення кількості інформації. Учень починає сприймати події минулого через короткий, яскравий сюжет чи образ. Важливо зрозуміти сутність фрагментарного мислення й те, як це може впливати на здатність учня аналізувати історичні події та явища. З метою корекції фрагментарного засвоєння навчального матеріалу дітям з інтелектуальними порушеннями необхідно подавати навчальний матеріал дозовано, наголошуючи на головному, давати точний опис історичних подій і явищ, відмежовуючи їх від інших об'єктів пізнання, не затримуватися на окремих, хоча б і дуже яскравих ознаках. Також рекомендується частіше використовувати короткі вступні огляди перед вивченням нового матеріалу, проводити узагальнюючі бесіди після вивчення теми або розділу.

Л. Петрова звернула увагу на таку особливість формування історичних уявлень у школярів із порушеннями інтелекту, як зміщення уявлень. Це порушення проявляється у вільному переміщенні осіб, подій, явищ у просторі та часі. Такі порушення пояснюються поганим усвідомленням дитиною часу виникнення події, її локалізації у просторі та прив'язці історичних діячів до цих фактів. Учні з порушеннями інтелекту не в змозі зрозуміти віддаленість історичних подій, їх тривалість, в результаті чого у них спостерігаються безглузді перестановки.

Для корекції зміщення уявлень у дітей з інтелектуальними порушеннями, необхідно формувати у них чіткі знання про місце та час події, зовнішній вигляд людей, предмети їхнього побуту, озброєння тощо.

Викладаючи історію дітям з інтелектуальними порушеннями вчитель повинен пам'ятати про складність осмислення ними історичних знань. Школярі схильні засвоювати історичний матеріал на основі зовнішніх ознак. Наприклад, князь одягався в дорогий одяг, жив у кам'яних палатах і хором у декілька поверхів, мав прислугу, йому всі підпорядковувалися. Але дітям складно осмислити внутрішнє наповнення поняття «князь», їм складно усвідомити внутрішні зв'язки, а саме відповідальність князя за життя мешканців його держави, збір данини, розбудови міст-фортець і захист кордонів, розвиток ремесел і сільського господарства, створення умов для внутрішньої та зовнішньої торгівлі тощо.

Також дітям складно встановити причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями, у результаті чого вони дають характеристику подій та явищ тільки за зовнішніми ознаками.

Для кращого осмислення історичного матеріалу учнями з інтелектуальними порушеннями доцільно:

- застосовувати план як чітку послідовність викладу пояснень та розповідей;
- урізноманітнювати способи первинного закріплення знань (бесіди за запитаннями, переказ з поступовим розширенням обсягу матеріалу, виконання письмових завдань тощо);

- під час повторення, узагальнення й систематизації вивченого ставити запитання, які стимулюють поєднання нового матеріалу з уже засвоєними знаннями;
- активно працювати з поняттями, що вводяться на уроці;
- виправляти помилки та неточності учнів за допомогою навідних запитань;
- використовувати різні види наочності;
- пропонувати алгоритм аналізу історичної картини чи іншого зображення (хто зображений? що відбувається? яку подію відображено? хто автор? тощо);
- застосовувати словникові картки у поєднанні з ілюстраціями;
- урізноманітнювати навчальну діяльність, поєднуючи словесні, наочні та практичні методи;
- ділити складний матеріал на невеликі частини та поступово їх закріплювати, приділяючи особливу увагу ключовим подіям, датам і постатям історії [4].

Засвоєння історичних знань учнями з порушеннями інтелекту значною мірою залежить від того, як вони здатні узагальнювати історичний матеріал. Тому особливу увагу потрібно звертати на формування в дітей умінь виявляти загальне, пізнавати найважливіше, найбільш істотне, виділяти суттєві загальні властивості явищ і фактів, без яких неможливе узагальнення.

Навчальна програма з історії України та підручники до цього курсу для дітей з інтелектуальними порушеннями побудовані з урахуванням стійких порушень різних компонентів пізнавальної діяльності, тому містять невелику кількість фактів у навчальному тексті [2].

З метою корекції узагальнення поодиноких фактів доречно допомагати дітям робити узагальнення, як на основі однієї історичної події, так і з урахуванням декількох подій. Учителю необхідно показувати причини виникнення певних подій, давати їм оцінку, пояснювати історичне значення, вплив цієї історичної події на подальшу історію українського народу.

Значну роль в узагальненні вивченого матеріалу відіграють уроки систематизації та узагальнення, на яких підводяться підсумки опрацьованого

розділу з курсу історії, здійснюється узагальнення історичних подій відповідного хронологічного періоду [7].

Ще однією специфічною рисою засвоєння історичного матеріалу учнями з інтелектуальними порушеннями є формування у них помилкових стереотипів. У зазначеної категорії школярів іноді спостерігається розуміння історичних понять через призму сучасного життя, тобто своєрідне осучаснення далекого минулого. Наприклад, пояснюючи термін «дружина» (княже військо) деякі школярі говорять, що це одружена жінка; пояснюючи поняття «палати» (давньоруські кам'яні або цегляні житлові споруди) деякі діти розуміють це, як кімнати для хворих осіб у лікарні.

Для подолання «модернізації» історичного минулого школярами з порушеннями інтелекту, вчитель повинен здійснювати корекційну роботу, виправляючи неправильні слова і вирази, вжиті дітьми або задавати навідні запитання, для того, щоб учень самостійно зрозумів помилку та виправив її.

Для попередження «модернізації» у формуванні історичних уявлень необхідно застосовувати наочні посібники, проводити словникову роботу, здійснювати закріплення та повторення вивченого матеріалу.

Деякі дослідники (Н. Гіренко, Ю. Гришин, В. Липа, Л. Петрова) вказують на механічне засвоєння історичних знань. На нашу думку, відсоток таких школярів невеликий, адже в більшості з них пам'ять характеризується слабким розвитком і низьким рівнем запам'ятовування, збереження та відтворення. Це проявляється у заучуванні історичного матеріалу, що пояснюється його складністю.

Як правило, для діагностування цих проявів вчителю достатньо застосувати бесіду й шляхом правильно підібраних запитань визначити рівень усвідомленого володіння дитиною історичними знаннями.

Висновки.

Отже, ураховуючи особливості пізнавальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями та специфіку засвоєння ними історичного матеріалу, педагог має вибудовувати уроки з опорою на практичну діяльність,

систематичне повторення й регулярне відтворення базових знань. Організація занять повинна бути спрямована на запобігання можливим помилкам та забезпечення умов для проведення корекційно-розвиткової роботи.

Література:

1. Гіренко Н. А., Гришин Ю. А., Липа В. О. Методика викладання історії в допоміжній школі: методичні рекомендації. Словянськ, 2010. 150 с.
2. Косенко Ю. М. Історія України. 7 клас: підручник для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Чернівці: Букрек, 2016. 280 с.
3. Косенко Ю. М. Методика викладання історії учням з інтелектуальними порушеннями: посібник. Суми: ФОП Цьома С. П., 2024. 315 с.
4. Косенко Ю., Сіденко Ю. Алгоритм роботи учнів з порушеннями інтелектуального розвитку з історичними писемними джерелами // Освіта. Інноватика. Практика. – 2023. – Т. 11. – № 4. – С. 43–49.
5. Пометун О. І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
6. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.
7. Чепурна Л. Г. Розвиток корекційної складової змісту підручників для дітей з інтелектуальними порушеннями в Україні // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2019. – № 37. – С. 135–141.

Abstract. The article reveals the peculiarities of the assimilation of historical material by students with intellectual disabilities and highlights the influence of sensory and rational cognition on the formation of historical ideas. The author analyzes the problem of fragmented thinking, shifting ideas, mechanical memorization and the formation of erroneous stereotypes in the perception of historical concepts by children of the specified category. Methodological approaches are revealed that contribute to the correction of these disorders, namely, the use of clarity, sensory sensations, dosing of educational material, reliance on one's own experience, etc. It is also emphasized that effective teaching of history is possible if practical activities are combined, dosed presentation of information, systematization and generalization of knowledge and correction of erroneous ideas are combined. The author concludes that the purposeful use of sensory cognition, various teaching methods and regular repetition of the material allows schoolchildren with intellectual disabilities to better understand historical events and form holistic historical ideas.

Key words: *special education, inclusive education, children with special educational needs, students with intellectual disabilities, historical material.*

Статтю надіслано: 23.09.2025 р.

© Косенко Ю. М.